

УДК 343.12

Стрелюк Ян Володимирович –

здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної міліції Харківського
національного університету внутрішніх справ

Характеристика шахрайства: кримінально-правовий аспект

В результаті проведеного дослідження з'ясовано складові елементи оперативно-розшукової характеристик шахрайства. Розглянуто кримінально-правову характеристику шахрайства, визначено її складові, сформульовано відмінності вказаного виду злочинів від інших злочинів проти власності, визначено кваліфікуючі ознаки шахрайства.

Ключові слова: шахрайство, підрозділи карного розшуку, кримінально-правова характеристика.

В результате проведенного исследования выяснены составные элементы оперативно-разыскной характеристик мошенничества. Рассмотрена криминально-правовая характеристика мошенничества, определены ее составляющие, сформулированы отличия указанного вида преступлений от других преступлений против собственности, определены квалифицирующие признаки мошенничества.

Ключевые слова: мошенничество, подразделения уголовного розыска, криминально-правовая характеристика.

As a result of the conducted research the component elements of operativno-rozshukovoy are found out descriptions of swindle. Kriminal'no-pravovu description of swindle is considered, certainly it constituents, the differences of the indicated type of crimes from other crimes against property, certainly characterizing signs of swindle are formulated.

Keywords: swindle, subsections of criminal search, criminally legal description.

Постановка проблеми. Сучасна соціально-політична ситуація в Україні характеризується фінансовою нестабільністю, прагненням населення до різкого збагачення. Враховуючи вказане, окремі громадяни шляхом зловживання довіри «збагачуються», тобто в їх діяв міститься ознаки складу злочину - шахрайства. На протязі тривалого часу у структурі злочинів проти власності шахрайство займає третє місце після крадіжок і грабежів, а загалом в структурі сучасної злочинності в Україні входить в десятку найбільш поширених злочинів [1, с. 35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення різних аспектів оперативно-розшукової характеристики, в тому числі шахрайства, розглядалися багатьма вченими, зокрема такими як: Б.І. Бараненко, В.Я. Горбачевський, Е.О. Дідоренко, Д.Й. Никифорчук, І.П. Козаченко, В.Л. Ортинський, В.Д. Пчолкін, О.П. Снігирьов, М.В. Стащак, В.В. Шендрик та ін.

Невирішені раніше проблеми. У працях перелічених вчених розглядалися окремі складові оперативно-розшукової характеристики особи шахрая без комплексного вивчення всіх елементів, які зважаючи на сучасну оперативну обстановку та професіоналізм шахраїв, значно видозмінились. Отже, змінились і зазнали змін окремі складові оперативно-розшукова характеристика осіб, які вчиняють шахрайство. Наведене обумовлює актуальність і вибір теми наукової статті.

Мета статті: визначити кримінально-правову характеристику шахрайства та її відмінності від інших злочинів проти власності.

Виклад основного матеріалу. В процесі протидії шахрайства важливе місце займає вивчення питання його оперативно-розшукової характеристики, оскільки, як вказує Д.В. Гребельський, надання характеристики це один із прийомів ознайомлення з предметом, суть якого полягає у виявленні відмітних якостей та властивостей предмета, які мають значення у будь-якому відношенні [2, с.70-72].

Саме тому в теорії криміналістики, кримінології та оперативно-розшукової діяльності для позначення стійких, повторюваних зв'язків, явищ і процесів у характеристиці злочинів використовують терміни: «загальна характеристика злочинів» [3, с. 53-55], «криміналістична характеристика злочинів» [4, с. 146], «оперативно-тактична характеристика злочинів» [5, с. 54-63] та «оперативно-розшукова характеристика злочинів» [6; с. 20].

Ми підтримуємо точку зору тих вчених, які вважають, що складу оперативно-розшукової характеристики входять: кримінально-правова, кримінологічна, криміналістична та віктимологічна характеристики. Так, у чинному Кримінальному кодексі України передбачена відповідальність за вчинення шахрайства в багатьох статтях, зокрема: ст. 190 «Шахрайство», ст. 192 «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою», ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами», ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ст. 312 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ст. 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням», ст. 320 «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»; ст. 357 «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження», ст. 362 «Викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим

становищем», ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» [7]. Ми вважаємо за доцільне розглянути питання особливостей кримінально-правової характеристики шахрайства як одного із елементів оперативно-розшукової характеристики.

Як свідчить аналіз практичної діяльності ОВС України, з перелічених складів злочинів найпоширенішими є злочини, передбачені статтею 190 КК України, тобто заволодіння чужим майном або придбання права на майно, шляхом обману чи зловживання довірою [7].

Предметом шахрайства є не тільки майно, а й право на майно. Об'єктивна сторона цього злочину виражається у заволодінні чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Згідно з Постановою Пленуму Верховного суду України, у вказаному випадку, обман – це повідомлення неправдивих відомостей або замовчування відомостей, які мають бути повідомлені, з метою заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Він може виражатися в усній, письмовій формі, у використанні підроблених документів [8].

О.О. Жижиленко, досліджуючи проблему боротьби із шахрайством, зазначав, що обман при шахрайстві – це свідоме перекручування фактів з метою викликати у іншої особи хибне уявлення про них [9, с. 202]. Він писав, що той, хто перекручує відомі факти щодо іншої особи і викликає у неї неправильне уявлення про них, чинить обман, і оскільки викликаний таким перекручуванням фактів стан помилки спонукає людину до тих або інших дій, то цей ефект набуває правового значення [9, с. 203].

В науковій літературі містяться й інші визначення поняття «обман». Так, Г.О. Кригер, визначає обман як навмисне викривлення або приховування істини з метою введення в оману [10, с. 150]. М.І. Панов під обманом розуміє повідомлення неправдивих відомостей або замовчування тих чи інших свідчень, спрямованих на введення суб'єкта в оману [11, с. 62]. Р.О. Сабітов під обманом розуміє спосіб

впливу на людську психіку, котрий полягає в навмисному введенні в оману іншої особи або підтримки у неї омани, яка вже є, шляхом передачі інформації, що не відповідає дійсності, або замовчування різних фактів, речей, явищ, дій тощо, з метою схилити цю особу до певної поведінки [12, с. 24-25]. Л.Д. Гауфман, визначає обман як свідоме викривлення істини або замовчування про неї, яке складається з приховування фактів або обставин, які повинні бути повідомлені [13, с. 66].

Проте в теорії оперативно-розшукової діяльності обман, як спосіб шахрайства, прийнято розуміти, як повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування фактів, повідомлення про які було обов'язковим, що вводить потерпілого в оману [14, с. 269].

Разом з цим, законодавчо також закріплено, що одним із різновидів обману є зловживання довірою, що полягає у використанні винним довірливих відносин з власником або іншою особою, заснованих на родинних, службових відносинах, знайомстві, інших цивільно-правових відносинах.

Особливості шахрайства полягають у тому, що потерпілий, будучи введеним в оману, зовні добровільно передає винному майно або право на майно. Тому обман або зловживання довірою за часом передують передачі майна або права на майно і викликають у потерпілого усвідомлення правомірності такої передачі. Наприклад, винний за фальшивим документом отримує грошовий переказ. Таким чином, обман чи зловживання довірою виступають як спосіб зовні законного, за згодою потерпілого, отримання майна або придбання права на майно.

Якщо обман або зловживання довірою були лише способом отримання доступу до майна, а вилучення відбувалося таємно чи відкрито, то склад шахрайства відсутній. Винний має відповідати за крадіжку або грабіж (наприклад, особа під виглядом телефонного майстра, пред'явивши підроблене посвідчення, проникає до квартири, а потім непомітно викрадає зі столу золоту обручку. У цьому випадку він має відповідати за крадіжку і використання підробленого документа).

Закінченим шахрайство вважається з моменту заволодіння майном або придбання права на майно. Обман, що не привів до

заволодіння майном, визнається незакінченим шахрайством. Так, якщо винний підробив документ для заволодіння чужим майном, але був затриманий, вчинене буде готуванням до шахрайства; якщо ж він був затриманий при пред'явленні такого документа з метою заволодіння майном, то це буде замахом на шахрайство.

Кваліфікованими та особливо кваліфікованими видами злочину є шахрайство: 1) вчинене повторно або 2) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 190), або 3) у великих розмірах, або 4) шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190), або 5) в особливо великих розмірах, або 6) організованою групою (ч. 4 ст. 190); 7) що заподіяло значної шкоди потерпілому (ч. 2 ст. 190) [7].

Першою ознакою є повторність шахрайства. Повторність – це вчинення особою двох або більше злочинів передбачених однією статтею чи однією частиною статті [7]. Як свідчать результати опитування працівників оперативних підрозділів ОВС України, повторність має місце при вчиненні шахрайства майже у 80 % випадків. Проте варто зазначити, що для такого злочину як шахрайство у КК України встановлено розширене тлумачення повторності. Так, крім вказаного загального правила повторності передбачена також повторність у випадку вчинення особою ряду злочинів проти власності, які передбачені ст. 185-187, 189, 191, 262 КК України [8]. Слід зазначити, що шахрайство вважається вчиненим повторно не лише тоді, коли попередній злочин (передбачений у примітці до ст. 185 КК України) було закінчено, а й у випадку, коли воно являло собою готування чи замах, або ж, якщо винний був співучасником цього злочину [8].

Ознака повторності відсутня, якщо за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності або якщо судимість за раніше вчинений злочин було погашено чи знято в установленому законом порядку, або якщо на момент вчинення нового злочину минули строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за раніше вчинений злочин [7]. Не можна кваліфікувати як повторне продовжуване

шахрайство, наприклад коли винний для отримання пенсії чи інших виплат подає підроблені документи, після чого протягом тривалого часу незаконно отримує грошові суми у більших розмірах або які не повинен отримувати. Неодноразове подання підроблених документів у різний час, у різні організації та отримання на їх підставі надмірних виплат має кваліфікуватись як повторне шахрайство [15].

Другою ознакою є здійснення шахрайства за попередньою змовою групою осіб. Злочин визначається вчиненням за попередньою змовою групою осіб у разі його вчинення декількома (двома і більше) суб'єктами цього злочину, які заздалегідь домовилися про його спільне вчинення [7].

Учасники вчинення злочину групою осіб діють узгоджено, зі спільним умислом, і кожен із них безпосередньо виконує діяння, що повністю чи частково утворює об'єктивну сторону складу злочину. При цьому можливий розподіл функцій, за якого кожен співучасник виконує певну роль у вчиненні злочину.

Відповідно до статті 26 КК співучасть у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Тому в разі, коли із групи осіб, які вчинили злочин, лише одна особа є суб'єктом злочину, а решта осіб унаслідок неосудності або у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, чи з інших підстав не можуть бути суб'єктами злочину, дії винної особи, яка за таких обставин притягується до кримінальної відповідальності, не можна розглядати як вчинення злочину групою осіб.

Дії особи, яка безпосередньо не брала участі у вчиненні злочину, але порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину або предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню злочину, належить кваліфікувати як співучасть у скоєному у формі пособництва з посиланням на частину п'яту статті 27 КК [15].

Ми вважаємо, що дана ознака є значно суспільно небезпечніше порівняно з ч. 1 ст. 190

КК України, оскільки для вчинення шахрайства групою осіб необхідно декілька осіб, а відповідно суб'єктами злочину стає більша кількість осіб, що є надзвичайно негативним явищем для суспільства. Крім того в результаті за діяння більшої кількості осіб, з'являється можливість заподіяння більшої матеріальної шкоди потерпілим, про що яскраво свідчить практика.

Третя кваліфікуюча ознака – це вчинення шахрайства у великих розмірах. Вказана ознака досить чітко визначена в Кримінальному кодексі України, тому визначити та встановити таке діяння є з цієї позиції легше, ніж інші. Так, відповідно до ч. 3 ст. 190 та примітки 3 ст. 185 КК України шахрайство вважається вчиненням у великих розмірах, якщо воно вчинене у сумі, яка в двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину [7].

Наступна ознака – це шахрайство шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Під незаконними операціями з використанням електронно-обчислювальної техніки як кваліфікуючою ознакою шахрайства слід розуміти такі спрямовані на заволодіння чужим майном або придбання права на майно операції, в основі яких лежать обман чи зловживання довірою. При цьому вказану кваліфікуючу шахрайство обставину утворюють лише операції, здійснення яких без використання електронно-обчислювальної техніки є неможливим (наприклад, здійснення електронних платежів, інших операцій з безготівковими коштами). Небезпечність такого шахрайства полягає у тому, що ця техніка значно полегшує вчинення шахрайства, дозволяє заволодівати значними коштами, завдаючи непоправної шкоди власникам [15].

Якщо з використанням такої техніки здійснюються операції, які цілком можуть здійснюватись за допомогою іншої техніки (наприклад, комп'ютер використовується для набору тексту, виготовлення документа тощо), то розглядуваний склад шахрайства відсутній. Електронно-обчислювальна техніка (про її поняття див. коментар до ст. 361) у даному випадку виступає засобом вчинення злочину, а здійснювані з використанням неї операції

становлять зміст шахрайського заволодіння чужим майном чи правом на нього.

П'ята кваліфікуюча ознака – це шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах. Відповідно до ч. 4 ст. 190 та примітки 4 ст. 185 КК України, шахрайство вважається вчиненим в особливо великих розмірах, якщо воно вчинене на суму, яка і двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину.

Шоста кваліфікуюча ознака – шахрайство вчинене організованою групою. Згідно з Кримінальним кодексом України злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), яка попередньо зорганізувалася для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Специфічними ознаками, які характеризують організовану групу, відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України виступають: а) кількісний склад групи, б) спосіб її утворення, в) стійкість групи, г) наявність єдиними плану злочинної діяльності групи, е) поінформованість усіх учасників групи про

наявність єдиного плану злочинної діяльності [7].

Остання кваліфікуюча ознака – це заподіяння значної шкоди потерпілому. Відповідно до Кримінального кодексу України значна шкода визнається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. З урахуванням матеріального становища потерпілого нижня межа може бути нижчою [15].

Висновки. Отже, аналізуючи вказане, можна дійти висновку, що шахрайство є одним із найпоширеніших видів злочинів проти власності, що має свої специфічні кримінально-правові ознаки. Так, по-перше це законодавчо вказані альтернативні шляхи його вчинення (обмані чи зловживання довірою). По-друге, наявність великої кількості кваліфікуючих ознак, серед яких є така як його вчинення шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. По-третє, наявність особливості предмета шахрайства (може бути як чуже майно, так і право на таке майно).

Список використаних джерел:

1. Кримінологія : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисоед ; за ред. проф. І. М. Даньшина. – Х. : Право, 2003. – 352 с.
2. Гребельский Д. В. О соотношении криминалистических и оперативно-розыскных характеристик / Д. В. Гребельский // Криминалистическая характеристика преступлений : сборник научных трудов. – М. : Акад. МВД СССР, 1984. – С. 70-73.
3. Бобров В. Г. Проблемные вопросы теории и практики оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / В. Г. Бобров // Актуальные проблемы борьбы с организованной преступностью : материалы научно-практической конференции. – Калининград: КВШ МВД России, 1997. – С. 53-55.
4. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник / під ред. В. Ю. Шепітько. – Харків : Право, 2001. – 528с.
5. Тарсуков К. М. Анализ теоретического подхода к выработке понятия «оперативно-тактическая характеристика» в теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / К. М. Тарсуков, В. П. Шиенок // Актуальные вопросы получения, оценки и использования информации в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – К. : КВШ МВД СССР, 1992. – С. 54–63.
6. Колошко І. М. Організація і тактика боротьби апаратів карного розшуку з навмисними вбивствами (за матеріалами органів внутрішніх справ України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. М. Колошко ; УВС. – Х., 1996. – 350 с.

7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III; поточна редакція на підставі Закону України від 14 травня 2013 р. № 228 –VII) [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Про судову практику у справах проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2011 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.
9. Жижиленко А. А. Имущественные преступления / А. А. Жижиленко. – Л. : Наука и школа, 1925. – 91 с.
10. Кригер Г. А. Квалификация хищений социалистического имущества / Г. А. Кригер. – М. : Юрид. лит., 1974. – 336 с.
11. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. – Харьков : Вища шк., 1982. – 161 с.
12. Сабитов Р. А. Обман как средство совершения преступления / Р. А. Сабитов. – Омск : Изд-во Омской высшей школы милиции МВД СССР, 1980. – 78 с.
13. Гауфман Л. Д. Ответственность за преступления против собственности / Л. Д. Гауфман, С. В. Максимов. – М. : ЮрИнфоР, 1997. – 234 с.
14. Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку : підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. – Київ : РВВ МВС України, 2000. – 392 с.
15. Коментар до Кримінального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/>.